

Efter eget skön: om beslutsfattande i professionellt arbete¹

ANDERS MOLANDER

Denna artikel skiljer mellan en strukturell och en epistemisk förståelse av skön (discretion): å ena sidan skön som ett handlingsutrymme, å andra sidan skön som resonering om vad som bör göras under betingelser av obestämthet. Artikeln analyserar skön i epistemisk mening och identifierar några av dess problematiska aspekter.

Inledning

Skön (eller på engelska *discretion*)² anses ofta vara kännetecknande för sådant arbete. Att avskaffa skön skulle vara liktydigt med att avskaffa möjligheten att utföra profes-

sionellt arbete.³ Den klassiska synen på

1 Tack till Lennart G. Svensson på vars initiativ den här artikeln har tillkommit, till den anonyme översättaren och till Lisa Wallander för kommentarer. Det engelska originalets titel är "Discretionary reasoning". Artikeln bygger på tidigare artiklar författade tillsammans med Harald Grimen (i Molander, A./Terum L.I. (red.), *Profesjonsstudier*, Oslo: Universitetsforlaget 2008 och i Evetts, J./Svensson, L.G. (eds.), *Sociology of Professions. Continental and Anglo-Saxon Traditions*. Göteborg: Daidalos 2010) samt ett bokmanus som vi arbetade med när Harald dog hastigt i februari 2011

Anders Molander är forskare vid Senter for profesjonsstudier, Høgskolen i Oslo.

2 Det ålderdomliga substantivet "skön" är det svenska ord som bäst motsvarar engelskans "discretion", som härrör från verbet "discern", av latinets "discernere", som betyder att "åtskilja" och "urskilja". Se "skön" i *Svenska akademins ordbok*: <http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>. På norska och danska används däremot substantiven "skjønn" och "skøn", t ex juridiskt, medicinskt eller professionellt "skjønn" resp. "skøn". "Diskretion" används på svenska idag nästan enbart i betydelsen "eftertänksamhet, varsamhet, försiktighet vid behandlingen av mer eller mindre ömtåliga frågor; grannlaghet, taktfullhet; försynthet; stundom: tystlåtenhet, förtegenhet" (SAOB), medan "diskretionär" förekommer som en motsvarighet till "discretionary" i betydelsen "skönsmåsig".

3 Se exempelvis Freidson, Eliot: *Professionalism. The Third Logic*. Cambridge: Polity Press 2001, s. 22-35, 60, 180.

professionell autonomi är att den tillåter beslutsfattande på grundval av skönsmissiga (eller diskretionära) omdömen. Trots detta har litteraturen om professioner påfallande litet att säga om skön. Dessutom diskuteras sällan skön som ett normativt problem.

Skön har både en strukturell och en epistemisk dimension.⁴ I strukturell mening betecknar skön ett område där man kan välja mellan tillåtna handlingsalternativ på grundval av sitt eget omdöme. En beslutsfattare har skönsbefogenhet när "de effektiva gränserna" för hans makt "tillåter honom att göra ett val mellan möjliga alternativ för handling eller icke-handling".⁵ I epistemisk mening refererar skön till en form av resonemang som resulterar i omdömen om vad som bör göras i situationer av obestämthet (*indeterminacy*)⁶,

alltså den kognitiva aktivitet som personer med skönsbefogenhet utför, förutsatt att de har för avsikt att fatta beslut på ett förnuftigt sätt (vilket är vad vi normativt förväntar oss av professionella). Denna artikel skisserar en begreppsram för att analysera skön i professionellt arbete i epistemiska termer, som en form av resonemang, och identifierar några normativa problem som följer av resonemang som vilar på skönsmissiga bedömningar. Men låt oss först se på den strukturella aspekten.

I.

Ronald Dworkin formulerade det som har kommit att bli en välkänd strukturell definition av skön ("discretion"): "The concept of discretion is at home in only one context; when someone is in general charged with making decisions subject to standards set by a particular authority." Skön är – med Dworkins metafor – som hålet i en munk (*doughnut*). Det existerar "as an area left open by a surrounding belt of restrictions".⁷ Således är skön ett relativt begrepp. Man måste specificera de "standards" som gäller för beslutsfattandet och vilken auktoritet som har fastställt dessa restriktioner

Dworkin illustrerar detta med två exempel. I det första beordras en sergeant att välja ut de fem mest erfarna soldaterna för en uppgift. I det andra beordras han att välja fem soldater. Den första ordern

4 Robert Alexy: *A Theory of Constitutional Rights*. Oxford: Oxford University Press, 2002, s. 393.

5 Davis, K.C.: *Discretionary Justice*. Baton Rouge: Louisiana State University Press, 1969, s. 4.

6 "Discretion" är en av de intellektuella dygder ("virtues") som Thomas Hobbes räknar upp i *Leviathan*. Den består i att kunna "distinguishing and discerning, and judging between thing and thing" i de fall då "such discerning be not easie" och det krävs "good judgement" (Everyman's Library-utgåvan 1973, s. 33). Den svenska översättningen av Eva Backelin (Göteborg: Daidalos 2004) använder "urskillningsförmåga" (s. 91). Hobbes använder också "discretion" om den valfrihet som undersåtarna har när suveränen inte har föreskrivit någon regel, alltså i strukturell mening: "In cases where the Sovereign has prescribed no rule, there the Subject hath the Liberty to do, or forbear, according to his own discretion" (ibid., s. 115). Den svenska översättning använder här "gottfinnande" (s. 191).

7 Dworkin, Ronald: *Taking Rights Seriously*. Cambridge: Harvard University Press 1978, s. 31-32

refererar till en måttstock ("standard"): sergeanten måste välja de fem *mest erfarna* soldaterna. Det är svårt att veta exakt vad denna order betyder (är det till exempel tjänstgöringstid eller stridserfarenhet som ska räknas?). Men soldaten måste göra mer än bara välja ut fem soldater. Han måste använda en måttstock för erfarenhet. Vissa urvalsprocedurer är uteslutna (t.ex. fem slumpvis valda namn eller självselektion bland soldaterna). Dessa procedurer kommer inte – annat än slumpmässigt – att leda till att de fem mest erfarna soldaterna väljs ut. Den andra ordern innehåller ingen måttstock. Här kan sergeanten gå tillväga på många olika sätt (t.ex. genom slumpmässigt urval eller självselektion bland soldaterna). Han kan också, om han så önskar, välja de fem mest erfarna soldaterna. Ju större utrymme som lämnas öppet av den överordnade, desto större grad av skönsmässighet.

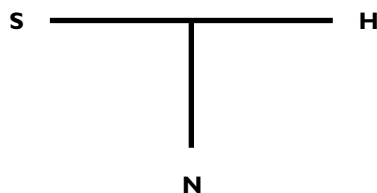
Som strukturell kategori hänvisar alltså skön till en beslutsfrihet som har delegerats av en auktoritet och som är relativ till de "måttstockar" som fastställts av denna auktoritet. En person som har skönsbefogenhet kan hållas ansvarig och uppmanas att rättfärdiga sina bedömningar och beslut. Han har fått ett förtroende att fatta vissa typer av beslut inom ramen för vissa restriktioner.

II.

Delegeringen av skönsbefogenhet baseras på antagandet att den betrodda personen är kapabel att göra bedömningar och fatta förnuftiga beslut. Detta leder oss från skön

som en strukturell kategori i Dworkins mening (ett område som lämnats öppet för bedömningar och beslut) till skön som en epistemisk kategori, som ett sätt att resonera om enskilda fall under betingelser av obestämthet.

Att resonera betyder att försöka finna rättfärdigade svar på frågor. Resonerande om vad vi bör göra kallas *praktiska resonemang*. I sådana resonemang sluter man sig från en situationsbeskrivning i kombination med en norm till en handling. Strukturen i ett sådant resonemang visas i följande figur, där S är en situationsbeskrivning, H en handling och N en norm.⁸

En norm är en allmän föreskrift för handlande. Den talar om hur vi bör uppträda eller vad vi bör göra i en situation av en viss typ. En norms funktion är att rättfärdiga steget från S till H. Om vi bevittnar stölden av en bil (S) bör vi anmäla denna händelse till polisen (H). Om vi ser ett barn drunkna (S) bör vi ingripa (H). Om vi har beställt en säck potatis av en granne och han levererar den på vår trappa (S) bör vi betala (H). Dessa normer är deontiska, de säger vad vi har plikt att göra. Men steget

⁸ Detta är en modifierad och förenklad version av Stephen Toulmins allmänna argumentationsmodell. Se Toulmin, S.: *The Uses of Argument*. Cambridge: Cambridge University Press 1958, kap 3. Toulmins termer är data (här S), warrant (här N) och conclusion (här H).

från S till H kan också rättfärdigas genom normer där antecedenten (om-ledet) refererar till en önskan eller en avsikt och konsekventen (så-ledet) anger en handling som kan förverkliga önskanen eller avsikten. Sådana normer uttrycker ett mål- medel-samband och kan kallas instrumentella normer. Ännu en typ av norm kräver att vi bör förverkliga vissa mål och finna adekvata medel för detta. Sådana teleologiska normer har en öppen struktur och lämnar stort utrymme för aktörens tolkningar och val. De lägger de svagaste begränsningarna på praktiska resonemang.⁹

Utan handlingsnormer kan man inte sluta sig till vad som bör göras utifrån en situationsbeskrivning. De är "garanter" (*warrants*). En garant är en slutledningsregel, som rättfärdigar steget från premisser till en slutsats. Den "garanterade" slutsatsen kan vara mer eller mindre bestämd. Vi kan också tvingas göra reservationer och specificera ytterligare villkor under vilka slutsatsen är giltig. Situationsbeskrivningen och normen utgör tillsammans handlings-skäl. För att motivera varför man ringde efter polisen (H) kan man säga att man bevittnade en bilstöld (S) och hänvisa till en norm, som kräver att brott anmäls till polisen (N). Ofta är emellertid normen underförstådd, inte explicit uttalad. Om man tillfrågas om varför man ringde

efter polisen (H), svarar man bara att man bevittnade en bilstöld (S). Att en stöld bör anmälas till polisen (N) är underförstått. I instrumentella normer är antecedenten (syftet) ofta underförstådd.

Handlingsskäl kan i sin tur behöva rättfärdigas. För att motivera en situationsbeskrivning, alltså antaganden om vilken typ av situation som är för handen, måste man hänvisa till relevanta karakteristika. I kombination med en regel (eller garant) kan man sluta sig till situationsbeskrivningen S. Om vissa karakteristika, så en situation av typ S. Anta att en man ombeds intyga att han såg sin grannes bil bli stulen. Han måste då nämna vissa karakteristika som gör det troligt att det var en stöld och att han verkligen bevittnade den: En okänd kvinna tog bilen. Hon hade ingen nyckel utan var tvungen att bryta upp dörren. Hon var mycket försiktig, som om hon försökte vara säker på att ingen kunde se henne. Hon körde iväg i hög fart. Vittnet var bara tjugo meter från skådeplatsen och var dold bakom en häck; men han hade god sikt och hans syn var normal. Vittnet intygar då att det var en stöld och att han bevittnade det som hände. Här förutsätts underförstått en regel för slutledning – nämligen, "Om vissa kännetecken, så en situation av typen S". En sådan regel kallas en *identifikationsregel*. S är en slutsats baserad på vissa data i kombination med en identifikationsregel. Det kan vara komplicerat att rättfärdiga situationsbeskrivningar, eftersom det kan kräva olika typer av kunskap.

Att rättfärdiga en norm innebär att visa att den är giltig – att den förtjänar erkännande och bör följas – och att den är tillämpbar i en viss situation. Även om rätt-

9 För en översikt över olika typer av normer, se Schnädelbach, "Rationalität und Normativität", i densamme: *Zur Rehabilitierung des animal rationale*. Frankfurt am Main: Suhrkamp 1992, s. 83 ff. Schnädelbach bygger vidare på G.H. von Wright, *Norm and Action*. London: Routledge 1963.

färdigandet av en norms giltighet och tillämpbarhet kan särskiljas från rättfärdigandet av en situationsbeskrivning, så är de två beroende av varandra i ett praktiskt resonemang. Relevanta drag i en situation identifieras med hänvisning till normer. För att motivera att man har bevittnat en stöld, måste man referera till definitionen av stöld i straffrätten. Den som ifrågasätter tillämpligheten av en norm gör det ofta genom att ifrågasätta situationsbeskrivningen. Om man ifrågasätter att straffrätten bör tillämpas på vad som hänt, kan man göra det genom att bestrida att det var fråga om mord, stöld, bedrägeri, eller någon annan handling som klassificeras som kriminell.

Skön uppvisar de karakteristiska dragen hos praktiska resonemang. Praktiska resonemang utgör ett kontinuum, där den viktigaste variabeln är styrkan hos garantierna. Skön hör till den delen av kontinuumet där garantierna är som svagast. *Det omfattar praktiska resonemang med svaga garantier.* Att en garant är stark betyder att den närmar sig styrkan hos en deduktiv regel: Om premisserna är sanna, måste slutsatsen vara sann. Om alla mänskliga varelser är dödliga, och om Johan är en mänsklig varelse, så är Johan dödlig. Slutsatsen följer ovillkorligen av premisserna. Inte på något område av praktiskt resonerande har vi garantier med sådan styrka. En svag garant nämner bara saker som man bör ta hänsyn till i resonemangsprocessen. Den kan vara fullkomligt ospecifik med hänsyn till hur dessa saker ska tas i beaktande och kanske också hur de ska förstås.

Detta sätta att bestämma epistemisk status hos skön är i viss mån negativt. Praktiskt resonerande ses som ett kontinuum

som beror på styrkan hos garantierna, och skön hör till den del av kontinuumet där garantierna är som svagast. Denna bestämning gör emellertid förhållandet mellan skön och andra slags praktiska resonemang synligt. Skön skiljer sig inte så markant från andra typer av praktiskt resonerande, varken till sin form eller till sitt ändamål. Det särskiljande är de betingelser som man resonerar under. När garantiernas styrka är den viktiga variabeln, dras gränslinjen dessutom mellan skön och fri fantasi eller rent godtycke genom närvaron av garantier. Om inga garantier styr resonemanget, då handlar det inte om skön. Skön är ett bundet resonerande, inte fri fantasi eller rent godtycke.

III.

För att belysa de betingelser under vilka skön är nödvändigt för att kunna nå en praktisk slutsats – vad vi kan kalla *skönsmässighetens omständigheter (circumstances of discretion)*¹⁰ – låt oss ta en titt på juridik och medicin. Rättsreglers grundläggande form är som följer: Om x, så y. Antecedenten, x, klassificerar en handling (eller avstående från handling) eller en uppsättning handlingar (eller avståenden från

¹⁰ Detta begrepp har bildats genom ett lån från John Rawls som i Humes efterföljd talar om "circumstances of justice", alltså de omständigheter ("conflicting claims to the division of social advantages under conditions of moderate scarcity") som gör att frågan om rättvisa uppträder i socialt samarbete (*A Theory of Justice*, §22).

handling). Konsekventen, *y*, definierar de juridiska följderna av antecedentens klassificering. Rättsföljderna härrör inte från själva handlingen, utan från dess klassificering enligt gällande lag. Enligt norsk lag kan en person som begått överlagt mord dömas till upp till tjuogoett års fängelse.

En sådan rättsregel har ett antal intressanta drag. Den är avsedd att vara strikt universell, nämligen att gälla för alla handlingar som uppfyller de villkor för överlagt mord som antecedenten anger. Detta är utmärkande för kodifierad lag. Allmängiltighet är ett sätt att materialisera principen om formell rättvisa eller likabehandling. Här är vi emellertid intresserade av hur juridiska regler är tänkta att fungera som garantier i praktiska resonemang. Rättsregler utgör den starkaste formen av garantier som finns i praktiska resonemang. I idealfallet ska rättsregler ha en styrka som liknar styrkan i logiska slutledningsregler. I praktiken kan detta dock inte uppnås, huvudsakligen av två skäl. Det första är att vi inte har så starka garantier i slutledningar från deskriptiva premisser (vad som är fallet) till normativa slutsatser (vad som bör göras). I viss utsträckning överbryggar juridiska regler gapet mellan det deskriptiva och det normativa därför att deras klassificerande termer inte är renodlat deskriptiva. Att klassificera en persons handling som mord är detsamma som att säga att den personen har begått ett brott. Vi har med andra ord att göra med slutledningar från premisser som beskriver normativt klassificerade fakta till normativa konklusioner. Men även om vad någon har gjort ska ha rättsliga följder, är det ofta inte entydigt vilka dessa konsekvenser bör

vara. Det andra skälet är att rättsregler inte är, och inte kan vara, rent formella. Deras användning i konkreta, enskilda fall kräver att premisserna är empiriskt sanna. Om det är osant att en person har begått ett överlagt mord, då kan bestämmelser om överlagt mord inom straffrätten inte appliceras på denna person. I deduktion är det inte så, därför att den är rent formell. En logisk slutledning kan vara giltig även om premisserna är falska. Rättsregler reser ett empiriskt problem vad gäller tillämpbarhet, som inte existerar när det gäller rent formella logiska slutledningsregler. Detta är subsumtionsproblemet.

Rättsregler är – i idealfallet – tänkta att kunna tillämpas med sträng subsumtion. Detta följer av rättsstatens principer (framför allt principen om förutsägbarhet). Om en rättsregel, *R*, uppfyller kriterierna för strikt subsumtion, då måste det för varje handling vara möjligt att bestämma om den bryter mot *R* eller inte – det vill säga, om handlingen är laglig eller olaglig. I idealfallet ska lagbrott vara så precist definierade att man för varje handling utan tvivel kan avgöra om det är ett brott eller inte, och i så fall vilken typ av brott. Men strikt subsumtion är ett ouppnåeligt ideal för rättsregler, liksom för många andra typer av regler. Om strikt subsumtion är ouppnåeligt, måste skön fylla gapet. Det finns åtminstone tre typer av fall där strikt subsumtion är svår eller omöjlig att uppnå. I första typen av fall är antecedenten precis, medan konsekventen inte är det. I den andra typen av fall är konsekventen precis medan antecedenten är vag. I den tredje typen av fall är både antecedenten och konsekventen vaga. I dessa fall

måste bedömningar fylla gapen för att nå rättfärdigade konklusioner.

Detta sätt att förstå skönsmässighetens omständigheter gäller inte enbart juridiska resonemang, utan också kliniska omdömen inom medicinsk diagnostik och behandling. I kurativ medicin (till skillnad från mycket av den preventiva medicinen) är målet att dra slutsatser om individuella fall (alltså, vilken sjukdom en patient har och hur den bäst kan behandlas). Diagnoser och behandlingar binds idealt samman i form av instrumentella normer – eller vad Kant kallade hypotetiska imperativ – som föreskriver vilka medel man bör välja för att uppnå vissa önskade resultat. Om patienten har blockerade blodkärl till hjärtat, bör man utföra angioplastik eller bypass-operation. Antecedenten beskriver diagnosen; konsekventen beskriver behandlingen. Sådana hypotetiska imperativ bör uttrycka bekräftade empiriska samband eller kausala relationer mellan aktiviteter (medel) och önskade tillstånd (mål). När hypotetiska imperativ fungerar som garantier i praktiska argument, beror deras styrka på hur väl sambandet mellan medel och mål är bekräftat. På samma sätt som rättsregler reser hypotetiska imperativ problemet med subsumtion. Men det har, till skillnad från vad som gäller rättsregler, tre led i stället för bara två: antecedenten, konsekventen och sambandet mellan dessa. Skälet är att i hypotetiska imperativ är sambandet mellan premisser och slutsats empiriskt, inte logiskt eller normativt. Eftersom subsumtionsproblemet i fråga om hypotetiska imperativ har tre led, finns det åtminstone fyra typer av fall där strikt subsumtion inte är möjlig. De första tre har samma struktur

som juridiska resonemang: antecedenten är precis men konsekventen är vag; antecedenten är vag medan konsekventen är precis; eller både antecedenten och konsekventen är vaga. Den fjärde typen av fall uppvisar en viktig skillnad mellan medicin och en normativ disciplin som juridiken. När hypotetiska imperativ fungerar som garantier i praktiska argument, beror deras styrka på hur väl sambandet mellan medel och mål är bekräftat. Det betyder att sambandet mellan premisser och konklusion innehåller ett subsumtionsproblem som inte gäller rättsregler eftersom sambandet här är föreskrivet, inte upptäckt. Om någon begår ett överlagt mord i Norge, ska denna person dömas och sättas i fängelse i upp till tjuugoett år. Man behöver inte utföra specifika undersökningar för att ta reda på om sambandet mellan premisser och slutsats är giltigt. Det är annorlunda med hypotetiska imperativ. Här måste sambandet mellan premisser och konklusion rättfärdigas empiriskt. Problemet inom medicinen, liksom inom vissa andra professioner, är att empiriska samband av detta slag är statistiskt dokumenterade, det vill säga att de förekommer med viss sannolikhet. Det föreligger sällan kausala lagar i sträng mening.¹¹ Mycket – kanske det mesta – av medicinsk kunskap består av aggregerade data, där man naturligtvis också kan göra välgrundade antaganden om kausalitet. Men man kan inte dra entydiga slutsatser för indivi-

11 Om distinktionen mellan kausala lagar och statistiska samband, se vidare Hempel, *Aspects of Scientific Explanation and Other Essays in the Philosophy of Science*. New York: Free Press 1970, s. 335 ff.

duella fall av data på en aggregerad nivå. Även om en behandling har dokumenterad effekt i 85 procent av fallen, kan man inte sluta sig till att den också kommer att fungera i det enskilda fallet. Strikt subsumtion av individuella fall under lagar är då omöjligt att uppnå och läkaren måste använda sin kliniska erfarenhet för att avgöra om ett visst medel-mål-schema, som är väl dokumenterat, i realiteten kan användas för en speciell patient.

IV.

Graden av skön är med andra ord alltid beroende av styrkan hos olika typer av garantier. Men det är också begränsat av specifika uppsättningar av normativa förväntningar. Vi kallar sådana uppsättningar av förväntningar för *normativa kontexter för skön* (*normative contexts of discretion*). Dessa bindningar fungerar inte på samma sätt som garantier i praktiska resonemang. Garantier rättfärdigar övergången från premisser till konklusion i enskilda fall. De normativa kontexterna specificerar allmänna krav på de verksamheter eller system där aktiviteter med ett ofrånkomligt inslag av skön ingår. Ett problematiskt drag hos skön är att det står i ett inre spänningsförhållande till sina normativa kontexter.

Med hjälp av några enkla distinktioner kan vi skilja mellan olika normativa kontexter: (1) mellan kontexter som kräver *komparativ* konsistens och de som kräver *individualisering* och (2) mellan två typer av krav på komparativ konsistens: å ena sidan principen om formell rättvisa, eller *likabehandling*, och å andra sidan principen om

reproducerbarhet. Komparativ konsistens betyder att samma fall bedöms likadant av olika personer, vid olika tidpunkter eller i olika situationer. Detta ger oss tre idealtypiska normativa kontexter för skön: (a) kontexter där skönmässighet begränsas av ett krav på konsistens som följer av principen om likabehandling, (b) kontexter där skönmässighet begränsas av kravet på konsistens som följer av principen om reproducerbarhet och (c) kontexter kännetecknade av ett krav på individualisering. Juridiska resonemang tillhör den första typen av kontext. Kliniska bedömningar tillhör den andra typen av kontext. Olika former av omsorg är exempel på den tredje typen av kontext. Kontexterna kan också blandas och kollidera med varandra.

a) Likabehandlingsprincipen

Juridiska bedömningar är det främsta exemplet på skön som begränsas av den formella rättvisepincipen vilken kräver att lika fall skall behandlas lika. Endast relevanta skillnader mellan fall kan rättfärdiga att de behandlas olika. Det betyder att principen kräver komparativ konsistens i bedömningar över tid, rum och personer (de som bedömer). Men skön har – på grund av svaga garantier – en inneboende benägenhet att hota komparativ konsistens. Det inför ett icke eliminerbart element av variation. Samma sak kan bedömas olika vid olika tidpunkter, i olika situationer och av olika personer – även om inget har ändrats i det specifika fallet och även om resonemanget utförs på ett kompetent, noggrant och samvetsgrant sätt. Det finns talrika exempel på hur skönmässighet kan hota komparativ konsistens. Ett sådant

exempel är bedömningen av kursuppgifter inom discipliner där det inte finns några standardsvar.

b) Reproducerbarhetsprincipen

Kliniska bedömningar är inte underställda likabehandlingsprincipen. En klinisk bedömning (exempelvis en diagnos) begränsas inte av prejudikat och blir inte ett prejudikat, utom, naturligtvis, när den ingår i juridiska kontexter. Men ett krav på komparativ konsistens finns också i kliniska bedömningar. Om en läkare diagnosticerar en patient med tuberkulos (TBC) vid t_0 , bör läkaren också diagnosticera patienten med TBC vid t_1 om patienten inte har blivit botad under mellantiden. Andra läkare bör komma till samma slutsats. Om inte, måste den ena eller den andra, eller båda, diagnoserna vara fel. Detta är viktigt, bland annat därför att diagnoserna följer patienterna genom sjukvårdssystemet. Men det som rättfärdigar detta krav på konsistens är inte likabehandlingsprincipen utan kravet på att diagnoser måste vara reproducerbara. Vi har här att göra med en annan typ av normativ kontext.

Medan likabehandling uttrycker en idé om rättvisa mellan personer, är idén bakom reproducerbarhet denna: Om en företeelse inte kan reproduceras, finns det goda skäl att anta att den inte är verklig, nämligen att den beror på ett fel eller är produkten av någons fantasi eller metoder. Skillnaden mellan de två sätten att rättfärdiga kraven på komparativ konsistens ger således en grov skiljelinje mellan två typer av normativa kontexter för skön. Det element av variation som skön introducerar kan också hota konsistensbetingelserna för kliniska

bedömningar på samma sätt som de kan hota konsistensbetingelserna för juridiska omdömen. Det finns alltså en inneboende spänning mellan kliniska bedömningar och deras egen normativa kontext.

c) Individualiseringsprincipen

När sjuksköterskor överväger hur de ska lugna och ta hand om sina patienter, eller lärare funderar över hur de ska anpassa sina pedagogiska metoder till elevernas förutsättningar, försöker de komma på vad som – allt tagit beaktande – är bäst för deras enskilda patienter/elever. De resonerar inom en normativ kontext där det förväntas att patienter/elever behandlas individuellt. Detta kan kallas kravet på individualisering. Här använder vi sjuksköterskor och lärare som exempel, men samma sorts resonemang används ofta av läkare eller socialarbetare och av andra professionella. Patienter, elever och klienter kan ha behov som är speciella och situationsspecifika. Därför bestämmer inte behandlingen av denna person hur man ska förhålla sig till andra personer, som har helt andra behov. Övervägandena är inte komparativa. De bygger på vad som är bäst för en unik person i en viss, given situation. Kravet på individualisering står inte i ett inre spänningsförhållande till ett krav på komparativ konsistens, men reser en annan typ av problem, nämligen frågan om när detta krav är uppfyllt. Det har inte någon klar gräns, och om man har tillräckligt med tid och resurser kan individualiseringen alltid drivas längre på grundval av allt "fylligare" beskrivningar av det unika fallet. Befriat från komparativa konsistenskrav är individualisering i grunden ett perfektionistiskt

ideal. Den skönmässiga bedömningen av varje individuellt fall för sig kan naturligtvis resultera i en orättvis olik behandling av fall som i relevanta hänseenden är lika. Men det kan också tänkas att skönmässighet resulterar i standardiserade bedömningar som kommer i konflikt med själva idealet om individualisering.

d) Blandade kontexter

Dessa normativa kontexter kan blandas, och själva blandningen av dem kan skapa sina egna problem. Minst två typer av konflikter mellan kontexter kan uppträda: (1) Konsistens i en kontext kan kräva konsistens i en annan, men denna andra kontext kan inte erbjuda det. Likabehandling kan kräva reproducerbarhet men behöver inte få det. (2) Överväganden i en kontext kan undergräva kravet på konsistens i en annan kontext. Omsorg kräver individualisering, men detta kan vara svårt att uppnå om tid och resurser är knappa, vilket de vanligen är. Då uppkommer ett problem som gäller effektiv och rättvis fördelning vilka inte kan lösas utan jämförelse.

Dessa två typer av blandning uppkommer när professioner uppträder som gatekeepers i välfärdsstaten. De ska avgöra vilka individer som har behov av och rätt till vissa förmåner och vad de så har rätt till.¹² Vissa sociala rättigheter (exempelvis barnbidrag) ger inget utrymme för skön. Andra, som socialbidrag, kräver bedömningar både av fakta (om någon är berättigad) och konsekvenser (till vad). Låt oss

illustrera med den norska förtidspensionen (*uføretrygden*)¹³, som ger utrymme för skön i det första ledet men inte i det andra. Om någon har klassificerats som "ufør", är konsekvensen – alltså, vad denna person har rätt till – entydig. Men vem ska anses vara "ufør"?

Anta att någon lider av en "diffus" sjukdom. En läkare som bedömer om en person har rätt till förtidspension, ställer diagnos och gör en prognos inom ett juridiskt ramverk. Resultatet av den kliniska undersökningen bör inte bara vara reproducerbart utan ska också ingå i en juridisk process – i den meningen att det kan bli ett prejudikat. Det föreligger då två typer av krav på komparativ konsistens. Det ena följer av principen om formell rättvisa, det andra av reproducerbarhetsprincipen. Eftersom det är nödvändigt att göra jämförelser med andra fall, kräver lagen en entydig bedömning av personens framtida möjligheter att tjäna sitt levebröd. Om bedömningen är oklar, kan resultatet bli godtycklighet i de juridiska konsekvenserna. Men läkaren kanske inte kan göra en sådan entydig bedömning. "Diffus" sjukdom går inte väl ihop med kravet på reproducerbarhet i medicinsk diagnostik. Lagen kräver då något som läkaren inte kan tillhandahålla. Reproducerbarhet uppnås inte och det uppstår även en spänning gentemot principen om formell rättvisa.

Sådana exempel visar hur skön ingår i normativa kontexter. Den formella principen om rättvisa kräver komparativ kon-

12 För en analys av denna typ av skön, se Goodin, Robert, E: *Reasons for Welfare*. Princeton: Princeton University Press, 1988, kap. 7.

13 En person har rätt till förtidspension om arbetsförmågan är permanent nedsatt med minst 50 % beroende på sjukdom, skada eller lyte.

sistens därför att fall som inte kan skiljas åt normativt måste behandlas lika. Olika behandling kräver relevanta skillnader. Acceptabla argument i en sådan diskussion etablerar normativt relevanta likheter eller olikheter mellan fall. Reproducerbarhet kräver komparativ konsistens, därför att man har skäl att tro att fenomen som är icke-reproducerbara kan vara produkten av forskarens eller klinikerns fantasi eller metoder. Acceptabla argument i en sådan diskussion gör det trovärdigt att mena att något finns eller inte finns. Även om komparativ konsistens är viktig i båda kontexterna, är det helt olika argument som är relevanta. Om vi ställer individualiseringskravet mot de två andra kraven illustreras också den andra typen av möjlig konflikt mellan normativa kontexter. Legitima argument i en individualiseringskontext fastställer vad som är speciellt eller unikt med någons behov eller situation. En jämförelse mellan fallen blir då irrelevant, utom i den meningen att den behövs för att fastställa graden av unikheter. Principen är att följa den enskilda personens önsknings eller ens egen bedömning av vad som är bäst för honom eller henne, oberoende av vad som är bra för andra. Detta kan leda till konflikter med principen om formell rättvisa.

V.

Ett drag hos skön är att även individer som resonerar så noggrant och samvetsgrant som möjligt kan komma till olika slutsatser. I skönsbaserade resonemang måste vi förvänta oss förnuftig oenighet därför att resonemanget innehåller källor

till variation i slutsatser. Skönsbefogenhet kan också utövas slarvigt och missbrukas. Det som intresserar oss här är emellertid de källor till variation i omdömen om vad som bör göras i enskilda fall vilka är lika ursprungliga som de omständigheter som kräver att man gör skönsmässiga bedömningar. Vi kallar dessa källor – återigen med ett uttryck lånat och omformulerat från Rawls – *skönsmässighetens bördor* (*burdens of discretion*). Enligt Rawls är både det teoretiska och praktiska förnuftet verksamt under villkor – ”the burdens of judgment” – som implicerar att konsensus mellan förnuftiga personer inte kan förväntas i vissa viktiga frågor.¹⁴ Rawls lista innehåller sex punkter:

1. Relevanta fakta i ett fall kan vara komplexa, motsägelsefulla och svåra att värdera eftersom de pekar i olika riktningar.
2. Även om vi är eniga om vilka överväganden som är relevanta i ett fall, kan vi vara oeniga om deras vikt, och därför komma till olika slutsatser.
3. I viss mån är alla våra begrepp vaga och ibland svåra att tillämpa. Denna obestämthet gör att vi måste förlita oss på bedömningar och tolkningar (och på bedömningar av tolkningar), där förnuftiga personer kan vara oeniga.
4. Våra livserfarenheter formar vårt sätt att välja ut och bedöma fakta och hur vi väger moraliska och politiska värden.
5. Oftast finns det normativa övervägan-

¹⁴ Rawls, John: *Political Liberalism*. New York: Columbia University Press, 1993, Lecture 2, §2.

den med olika styrka på olika sidor av en sak; således kan en samlad bedömning av dessa överväganden vara svår.

6. Man kan inte förverkliga alla möjliga positiva värden samtidigt. Därför måste man rangordna värden och för sådana rangordningar saknar vi vanligen entydiga och okontroversiella kriterier.

Om dessa "burdens of judgment" – som Rawls tänkte – inverkar på all användning av vår förnuftsformåga, påverkar de också skön förstått som en typ av praktiskt resonemang. Med hänsyn till de specifika dragen hos skönsbaserade resonemang, är tre källor till variation framträdande.

För det första *kasuistik*. Kasuistik bygger på analogier, och analogier är intransitiva. Det faktum att A är analog med B och B med C medför inte att C är analog med A. Intransitivitet kan skapa variation i bedömningar över tid, situationer och personer. För det andra är *beskrivningars obestämdhet* en källa till variation. Om man ska jämföra olika fall, måste man göra det under bestämda beskrivningar, vilka specificerar i vilken mening de är lika eller olika. Men beskrivningar kan vara både obestämda och omstridda och det finns inget entydigt svar på frågan om när en beskrivning är komplex eller rik nog. Därför finns det inte heller något klart svar på frågan om när de fall som jämförs är lika eller olika. Ofta är enda ledningen att göra en lista av relevanta bedömningsfaktorer. Men en sådan lista innehåller enbart hållpunkter, inte kriterier, för när en beskrivning är tillräckligt innehållsrik eller fullständig. För det tredje är *förstahandserfarenhet* ett oundvikligt element i sköns-mässiga bedömningar. Det finns en skillnad

mellan dem som har stor relevant erfarenhet och dem som inte har det. Dessutom görs förstahandserfarenheter alltid av konkreta, enskilda personer i konkreta, enskilda situationer. I resonemang där förstahandserfarenheter har betydelse, kan inte personer fullt ut ersätta varandra. Man kan inte byta ut A mot B och förvänta sig att få exakt samma utfall. Man kan bara förvänta sig att få något som är mer eller mindre lika.

Dessa skönsmässighetens bördor kan påverka bedömningar och skapa spänningar gentemot kraven på komparativ konsistens, även om bedömningar görs på ett så informerat, medvetet, grundligt och samvetsgrant sätt som är möjligt. Poängen är att själva resonerandet sker under villkor som innehåller oundvikliga källor till variation. Hur skönsmässighetens bördor påverkar resultaten av bedömningar kan bero på skönsmässighetens omständigheter. Skön i frånvaro av lagar och regler är något annat än skönsmässiga bedömningar som måste fylla gap i lagar och regler, eller som krävs av lagar och regler. Det är en sak att resonera enbart med utgångspunkt i exempel på tidigare beslut. Det är något annat att resonera med utgångspunkt i en regel som kräver skönsmässiga bedömningar och specificerar vad som måste tas hänsyn till. Även om det handlar om resonemang med svaga garantier, kan garanternas styrka variera.

VI.

Under de senaste 30-40 åren har många belägg samlats för påståendet att människor inte är bra på att uppskatta objektiva

sannolikheter. När vi gör uppskattningar av sannolikheter, använder vi oss av enkla heuristiker eller genvägar. Heuristiker fungerar ofta som implicita garantier. Ur logisk synvinkel är de i själva verket felaktiga slutledningsregler som ofta fungerar bra; de är mycket användbara därför att de är ungefärligen korrekta, men de kan leda till allvarliga och systematiska fel. Heuristiker skiljer sig från skönsmässighetens bördor i den meningen att de, i princip, kan korrigeras eller motverkas. Det är emellertid svårt, även när de är kända. De sitter, så att säga, mycket djupt i vårt mentala system eller i vårt sätt att bearbeta information.

I en betydelsefull artikel identifierade Tversky och Kahneman tre heuristiker och några av de kognitiva "biases" som dessa heuristiker kan leda till.¹⁵ Den första är heuristiken *representativitet*: "Många av de sannolikheter som människor intresserar sig för tillhör en av följande typer: Vilken är sannolikheten att objektet A tillhör klassen B? Vilken är sannolikheten att händelse A har sitt ursprung i process B? Vilken är sannolikheten att process B kommer att frambringa händelse A? För att svara på sådana frågor, litar människor typiskt på representativitetsheuristik, där sannolikheter bedöms genom den grad i vilken A är representativ för B, det vill säga, genom

i vilken grad A liknar B. När A är starkt representativ för B, exempelvis, bedöms sannolikheten för att A har sitt ursprung i B som hög."¹⁶

I många fall kommer detta att fungera mycket bra. Det fungerar bra när representativitet och objektiva sannolikheter sammanfaller. Antag att du presenteras för A och att A är mycket lik B. Du bedömer sannolikheten för att A är ett B och inte ett C på grundval av det faktum att A liknar B mycket mer än det liknar C. Detta kan också formuleras som slutledningsregel, vilken kan fungera som en underförstådd garant för påståenden om vad A är: Om A liknar B mer än C, så dra slutsatsen att A är ett B. Om förhållandet C/B i världen är 1/99, är den objektiva sannolikheten att A i själva verket är ett B och inte ett C mycket hög, och heuristiken kommer i genomsnitt att vara mycket användbar och träffande. Den kommer att vara användbar när det samtidigt är sant att A liknar B mer än C och att det finns många fler B än C i världen. Men när förhållandet C/B är mycket lägre, kan heuristiken leda till allvarliga och systematiska fel, helt enkelt därför att representativiteten påverkas av andra faktorer än objektiva sannolikheter. Representativiteten kan påverkas av ytliga likheter som i själva verket inte säger någonting om objektiva sannolikheter.

Den andra heuristiken är *tillgänglighetsheuristiken*: "Det finns situationer där människor bedömer frekvensen av en klass eller sannolikheten för en händelse genom hur lätt man kommer att tänka på

15 Amos, Tversky, Amos & Kahnemann, Daniel: "Judgment under Uncertainty Heuristics and Biases", *Science* 1974, 185, s. 1124-1131. Omtryckt i *Judgment and Decision Making . An Interdisciplinary Reader*. Second edition. Red. Terry Connolly, Hal. R. Arkes & Kenneth R. Hammond. Cambridge: Cambridge University Press 2000, s. 35-52.

16 Ibid., s. 36.

exempel eller händelser. Exempelvis kan man bedöma risken för en hjärtattack bland medelålders människor genom att komma ihåg sådana händelser bland ens vänner.¹⁷ Om många av ens vänner har fått en hjärtattack, kan man då bedöma risken som hög. Om få av ens vänner har fått en hjärtattack, kan man bedöma risken som låg. Men det faktum att man lätt kommer ihåg hjärtattacker bland sina vänner, innebär inte att ens vänner utgör ett representativt urval av populationen. Man kommer därför antagligen att felbedöma risken för att få en hjärtattack.

Tillgänglighetsheuristik fungerar också bra i många fall, huvudsakligen därför att exempel som hör hemma i stora klasser lättare dyker upp i minnet än exempel från mindre frekventa klasser. Detta beror antagligen på att vi är mer vana vid och har större erfarenhet av medlemmar av stora klasser. Vi träffar dem oftare. Så när vi tror att de är frekventa, är de antagligen också frekventa i realiteten. Den allmänna förekomsten av normal lunginflammation är mycket högre än förekomsten av ebola. Så om man bedömer risken för att få lunginflammation utifrån dess ihågkomna utbredning bland ens vänner, är chansen för att man har rätt mycket större än om man bedömer sannolikheten att få ebola på grundval av förekomsten bland ens vänner. Så i många fall finns det en överensstämmelse mellan tillgänglighet och objektiv sannolikhet. Men i många fall kan heuristiken leda till allvarliga och systematiska fel. Anledningen är att tillgänglighet påverkas av andra faktorer

än objektiv sannolikhet, exempelvis hur lätt det är att komma ihåg saker.

Den tredje heuristik som identifieras av Tversky och Kahneman är justerings- och *förankringsheuristiken*: "I många situationer gör människor uppskattningar utifrån ett initialvärde som justeras för att ge det slutliga svaret. Initialvärdet, eller utgångspunkten, kan föreslås av problemformuleringen, eller vara resultatet av en partiell beräkning. (...) Det vill säga att olika utgångspunkter ger olika uppskattningar, vilka präglas av utgångsvärdet."¹⁸ Det finns många bra exempel på detta fenomen. Det lättaste att förstå är kanske hur den initiala formuleringen av ett problem kan "låsa" sökandet efter lösningar i en riktning och utesluta andra riktningar. Detta är ett slags tunnelseende. En av anledningarna till detta är att förankring kan leda till alltför tidigt avslutande av utredningar och undersökningar. En annan anledning är att, även om utredningar och undersökningar inte avslutas, kommer de hela tiden att vinklas i en riktning så att andra riktningar utesluts.

Heuristiker verkar vara allmänt förekommande garantier i resonemang om vad något är och om den framtida sannolikheten av osäkra händelser. Läkare måste bilda sig en uppfattning om vilken sorts sjukdom som indikeras av en uppsättning symptom. De måste också bilda sig en uppfattning om hur sannolikt det är att en viss behandling kommer att få effekt. Socialarbetare måste bilda sig en uppfattning om hur sannolikt det är att en viss åtgärd kommer att fungera på bästa sätt för deras klienter. Bildandet

17 Ibid., s. 42-43.

18 Ibid., 46.

av uppfattningar om vad företeelser är och till vilka klasser de hör, liksom om osäkra framtida händelser, tillhör kärnan i professioners verksamhet. Den kognitiva "bias" som skapas av heuristiker verkar också vara betydande faktorer bakom professionella misstag, exempelvis felaktiga diagnoser inom medicinen.¹⁹ Primas facie finns det ingen anledning anta att det förhåller sig annorlunda i andra typer av professionella sammanhang.

VII.

I epistemiska termer är skön en form av praktiskt resonemang som syftar till konklusioner om vad som bör göras i specifika fall och där garanterna är svaga. Det finns inneboende spänningar mellan denna sorts resonemang och kraven på komparativ konsistens. Elementen av variation och godtycklighet, som kan förklaras av det vi kallat skönsmässighetens bördor och den utbredda tilliten till heuristik, är ett betydande normativt problem i kärnan av moderna välfärdsstater. Det är också ett problem för tilliten till professioners bedömningar och beslut. Skillnaden – som

följer av vår analys – går mellan variation som beror på slarviga skönsmässiga omdömen och variation som beror på väsentliga drag hos skönsmässiga resonemang och/eller heuristiker. Det går att göra något åt slarv. Den mest drastiska åtgärden är att avskeda dem som är slarviga. Men det är svårare att göra något drastiskt med skönsmässighetens bördor och heuristiker utan att avskaffa skön som sådant. Skön är resonemang med svaga garantier, och det är det inte mycket man kan göra åt. Det viktigaste är att bli medveten om skönsmässighetens bördor och heuristikens inflytande, så att man kan förstå varför personer som resonerar noggrant och samvetsgrant, ändå kan nå olika slutsatser om ett fall och begå kognitiva misstag. Att bli medveten är första steget, men det behöver inte vara det sista. Det är möjligt att föreställa sig en uppsättning åtgärder och procedurer som kan reducera effekterna av skönsmässighetens bördor eller minska skevheter som skapas av heuristiker. Att skissera sådana åtgärder och procedurer är dock en uppgift som inte kan utföras här.²⁰

19 Groopman, J., *How Doctors Think*. Boston/New York: Houghton Mifflin Company 2007.

20 Molander, A., Grimen, H., Eriksen, E.O., "Discretion in the Welfare State: Making Professionals Accountable" under publicering.

Summary

Discretionary reasoning in professional work

Discretion has both a structural and an epistemic dimension. Structurally, it refers to an area where one can choose between permitted alternatives of action on the basis on one's own judgments. Epistemically, it refers to a kind of reasoning that results in judgments about what to do under circumstances of indeterminacy. This article sketches a framework that enables us to capture discretion as a form of reasoning and identify some normative problems involved in the professional use of discretion. First, it explains the nature of discretionary reasoning as practical reasoning with *weak warrants*. Second, it lays bare the conditions under which discretionary reasoning is unavoidable (*the circum-*

stances of discretion). Third, it identifies different *normative contexts of discretion*, i.e. general requirements or principles that activities of which discretionary reasoning is an unavoidable part must satisfy. Fourth it explains why discretionary reasoning can be normatively problematic. What is called *the burdens of discretion* are sources of variation and arbitrariness in the results of discretionary reasoning. They are influential even when discretionary reasoning is carried out in a way which is as thorough and conscientious as possible. Fifth, it points to the role of heuristics and concomitant cognitive biases as very important for understanding discretionary reasoning and its problems.